

vélre, időnként néha pár hónapnyi késéssel is a következő válasz érkezett: sajnós, beteg voltam, feküdnöm kellett, eddig nem tudtam a könyvvel foglalkozni, de rövidesen küldöm az írást. S küldte...

„...magamról nem sok jót írhatok: egy hónapja ágyban fekszem, kellemtelen és hosszadalmas betegségben, nem tudom, a félét az egyetemen meg tudom-e egyáltalán kezdeni” — írta egy levelezőlapon még 1990 decemberében. Azóta tudjuk, nem tudta elkezdeni. S mikor 1991 februárjában a magyar tanszék folyosóján jártam, a tanszéki hirdetőablán ott láttam a II. félévre meghirdetett Németh László speciálkollégiumának tematikáját. Németh László utolsó alkotói korszakával kívánt foglalkozni, érdeklődése már régebb óta az 1956 körüli és utáni Németh László irányába fordult, s a lapon, mint egy könyv tartalomjegyzékében, ott sorakoztak a fejezetcímek. Nem tudom, a tervezett könyvből sikerült-e egyáltalán egy rész tanulmányt megírnia Grezsa Ferencnek, s azt sem, hogy a hirdetőablán szereplő papírszelet megőrződött-e? De szeretném, ha megőrződött volna: a Németh László alkotói korszakait bemutató könyvekből a még hiányzóknak meg kell írnodnia; s jó lenne, ha ennek szerzője láthatná, miképpen képzelte el ezt a kötetet Grezsa tanár úr.

FÜZI LÁSZLÓ

Grezsa Ferenc sírjára

Alig két éve, hogy búsuló fiak- s leányokként Ella Néni koporsóját állottuk így körül, s most újból fájdalmasan megfogyatkozott Németh László — és Németh Ella — nagy családja. Meghalt Ella Néni legkedvesebb fiainak egyike.

*Ismét halál! ismét halál!
Minden perc egy új elmúlást hoz!
Kihez vonszoljam magamat?
A sziklákhöz-e vagy a fákhöz?
A Természet vakablakát
betörte Krisztus — s Krisztus is már
örök távolba költözött,
s úgy fénylik, mint egy néma kristály.*

A halál mindenkit egyesít és egyformává simít, ez volt a középkori haláltáncok nagy tanulsága. És elismétli itt idézett nagy versében Gulyás Pál is:

Mindenki mögött a halál van.

De nyomban hozzát teszi, hogy egyéni is a halál, mindenki a maga halálát éli meg:

*csak van, aki nagyon siet
s nem látja a tüzet a fában,
s nem látja anyját, a vizet,
s nem látja testvérét, a felhőt,
s nem látja, hogy nő a sötét,
s nem látja, hogy egy ige dönti
romba a föld épületét.*

Greza Ferenc Gulyás Pálhoz és Németh Lászlóhoz hasonlóan nem sietett, fel tudta függeszteni a sietést, sokáig késlekedett mögötte a halál. Tán mert ő mindig látta a tüzet a fában, látta anyját, a vizet, testvérét, a felhőt, legfőképpen pedig látta, hogy ha valahogyan meg nem állítjuk, feltartóztathatatlanul nő a sötét. Ezért szegődött ifjan Németh László fényes szavainak kommentátorául, a régi nemes középkori kettős értelemben értve a szót, mert tudta, hogy az ideológia, ha útját nem állják, romba döntheti a föld épületét. Ritka tudományos fölkészültséggel, lelkiismeretességgel, türelemmel, és az évek során páratlanul növekvő hozzáértéssel tekintett végig Greza Németh László hatalmas oeuvre-jén; teljesítményét sokan méltatták már értően; triptichonja legutolsó kötetét tavaly decemberben a Medve utcai polgáriban Domokos Mátyás, még a Szerző jelenlétében. Greza tanár úr akkor is, mint mindig, előzékenyen, kedvesen, mosolygón, szerényen kommentálta és interpretálta a Tanú-korszak nem mindig könnyen érthető, és egy kis rosszindulattal oly könnyen félreérthető írásait, válaszolt a nem mindig értelmes kérdésekre, tette a dolgát szerényen, mintha nem is kínozná a régóta magában hordott halálos kór. Mert régóta beteg volt, mindnyájan tudtuk, pedig ő maga erről soha nem beszélt. De találkozásainkon Ilia Miskával, Annus Jóskával, Olasz Sanyival, Cs. Varga Pistával, Monostori Imrével, Sándor Ivánnal, Fűzi Lacival, Németh Gigivel és Magdával, Lakatos Istvánnal, Mózsa Szabolccsal az első kérdések egyike már hosszú évek óta mindig Greza Feri fogylétére vonatkozott. És bár a válasz már hosszú évek óta komor volt, lassan valahogy elhitettük magunkkal, még mi, orvosok is, hogy Greza Ferivel valahogyan másként bírja a halált. Hiszen már jó néhány esztendeje halálhíre sokáig késlekedésre bírja a halált. Hiszen már jó néhány esztendeje halálhíre kelt, s lám, utána Csornán milyen életvidáman szólt a szokott precizításával és lényeglátásával Németh László pedagógiájáról! S milyen öröm volt okos szavaihoz fűzhetni a szót! S alig pár nap múlva már Szombathelyen beszélt; az Engels téri autóbusz-megállóban találkoztam véle a téli estében, amint hazafelé a vásárhelyi buszra várt. Nem fáraszt ez a sok utazás? — kérdeztem a fiatal Némethéhez fogható országjáró aktivitását csodálva. Rám nézett a vastag szemüvegkeret alatt, s a szokott tárgyilagossággal, de szokatlanul komoran felelte: de, nagyon. De nem is, amit mondott, hanem a tekintete: abban ült valami messziről, kimondhatatlanul messziről jövő fáradság, eltörődés. Én ekkor ijedtem meg először, ekkor értettem meg igazán a baj súlyosságát. De ő még évekig járta ezután is az országot, tanította „Németh László” a diákokat, írta kristálytiszta, eligazító recenzióit és kritikáit, s még tető alá hozta a Tanú-korszakról szóló nagy monográfiát, triptichonjának befejező darabját. Amíg ezt be nem fejezte, nem engedte magához, késlekedni kényszerítette a halált. Győzött, s a győzelem jutalma a gyönyörű harmadik kötet.

Többről, sokkal többről van szó Greza monográfiái esetében, mint hogy egy nagy életmű meglelte a maga méltó méltatóját. Ez sem lenne persze kevés, kivált egy annyiszor és annyira félreismert és félremagyarázott író esetében, mint Németh. De Greza útja Németh oeuvre-jén át, maga mögött a halállal, valahogyan más. Németh kedves XI. századából és kedves eposzából véve a hasonlatot, rolandi hűség ez és rolandi győzelem: Greza műve a Németh László-i életmű szerves és kiszakíthatatlan részévé növekedett. Eggyé vált vele. Ha lesz még egyszer ebben a szegény és szerencsétlen — ám sok tekintetben mégis szerencsés — országban ép szellemi élet, ha újra természetes

normává válhat a minőség. Németh László műveinek a kritikai kiadásában ott fog sorakozni, pontosan ugyanolyan kötésben. Grezsa Ferenc három könyve. Németh László vásárhelyi korszaka, háborús korszaka és Tanú-korszaka ezentúl már mindig a hűséges palladin értelmezésében s megvilágításában fog látszani, akár akarjuk, akár se. Ő most már örökre az az ember, aki a nagy kommentárt írta, írhat ezentúl bárki bármit Némethről. Úgy is mondhatjuk, hogy Németh oeuvre-je ezzel az életét és műveit kinyitó három nagy kötettel vált teljessé és befejezetté. A friss sírt itt, Vásárhelyen, s ama másikat ott, a Farkasréten örökre összeköti immár a hűség és minőség kettős szivárványa. s „mint viharokra emelt nyárderű / felköltözik az ünnepi magasba”. És nehogy azt higgye valaki, hogy ez valahogyan a friss sír diktálta túlzás, ami a friss halál fájdalmát különben sem enyhítené. Ez egyszerű filológiai adat. A filológiai adatokat ugyanis mindig a halál teszi teljessé, és a jó filosz, a nagy kommentátor örök álmát a folyton újraéledő adatok és interpretációk őrzik. Amint a mű életét nem kis mértékben a kommentárok és az interpretációk. De csak az olyanok, mint a mi kedves halottunké. Nem ok nélkül emlegette Dante az antik bölcsek között Averroest úgy, mint aki a nagy kommentárt írta: *Averrois che 'l gran comento feo*. De hadd fejezzem be a másik nagy szenvedő, Gulyás Pál soraival:

*Az élet robbanásai
közelednek, az éjszakától
villámok futnak szerteszét,
és elmossa könnyedet a zápor.
Most emeld fel a szemfedőket!
Fut a halál, mint egy katáng
s az elemek rabláncá csörren
az anyag roppant torlaszán.*

VEKERDI LÁSZLÓ